

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 811.163.41'366

Драга БОЈОВИЋ*

НЕКЕ МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ПОТАРЈА¹

0. Морфолошке особине у себе, природно, укључују и морфонолошки и морфосинтаксички систем говора.

Морфолошки систем има мање одступања он оних која су својствена источнохерцеговачком говору као типу у централном дијелу говора, али у оним ареама које представљају мијешане и прелазне говоре наилазимо и на морфолошком плану неке карактеристичне појаве.

1. РИЈЕЧИ СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ

1.1. Именице

Ситнија одступања у парадигми у говорима блиским српском стандардном књижевном језику састојала би се у појединачним примерима, затим у двојакој употреби облика, постојању једног типа промјене умјесто двију, итд.

* Асистент на Филозофском факултету у Никшићу

¹ Подручје Потарја заправо представља централни дио источнохерцеговачког дијалекта, на истоку је прелазног карактера, према зетско-ловћенским, и обрнуто, а на западу мијешаног, са босанским говорима. У првом случају ради се о „мијешању” различитих дијалеката, а у другом о мијешању говора истога дијалекта са територијалним специфичностима. На овај начин овај говор/говори није до сада истраживан, али су дијалектолошки обрађени говори у сусједству који се директно или индиректно односе и на говоре Потарја. Оквири нашег истраживања кретали су се линијом, идући од извора ка ушћу, села и градова: на десној страни: *Јабучка, Хан Гаранчића, Матешево, Колашин, Ровачко Требаљево, Бјелојевићи, Тутићи, Слатина, Проићење, Премћане, Ђурђевића Тара, Левер Тара, Засада, Ограђеница, Мештревац, Врановина, а на лијевој: Бабљак, Баковићи, Сјерогоште, Штитарица, Подбишће, Поља (Горња и Доња), Бистрица, Добриловина, Брајковача, Шљиванско, Расова, Тепца, Бријег.*

1.1.1. Номинитав сингулара

1. Лична имена и хипокористици мијењају се по првој врсти као и у већини говора, а у складу с тим и присвојни придјевни изводе се наставком -ов, али се среће и наставак -ин: Пéro- Пёра-Пёру -с Пёром.

Исто вриједи и за хипокористике овога типа изведене од заједничких именица, као и за друга емоционална образовања на -о: *ћёдо, стрико, јáдо*.

Мушки хипокористици на -е: *Миле, Јóле, Лáле* имају исту парадигму. У говору Потарја срећемо и хипокористик *Брáне* (ЂТ), поред *Брáно*. Именице мушког рода на -о немају наставак -е, као у јужнијим говорима, на примјер, у Бјелопавлићима² и код Вушовића³ (*Микáиле, Дáниле*) и то је једна диференцијална црта сјевернијих говора према њима.

За наставак -е личних имена претпоставља се аналогија према хипокористцима⁴ али у сјевернијим говорима имамо све такве хипокористике, али поменуто аналогија није дјеловала: *Миáило, Дáнило, Гáврило, Мòмчило*, али: *Мáнојле*.

2. На подручју говора Потарја срећемо екавски облик именице *човјек: чòвек* (РТ, ЂТ) и облик: *чòек* (Пб, ГД).

3. Именица мушког рода *пòсао* има скоро доследно *ò*: *пòсò* (РТ, ШП) и у прелазним говорима у којима се у радном придјеву и поредбеном везнику јавља *-á* (*кáзá, кá*).

4. Именица *дјёд* (а)⁵ превладава ујотованом облику *ћёд* (РТ, ЂТ, К, М).

5. Именице типа *кáмен, грúмен, грмен, плáмен* имају краће облике: *кáм, грúм, грм, плáм* и мијењају се по првој врсти.

Стари облик налази се у *кáми* које се чешће прилошки употребљава (*кáми мёне, кáми знá*). Именица *плáм* чешћа је у множини: *Свё му ўдарише плáмови уз óбразе, а чује се и глагол плáмити се*. Широку распрострањеност краћих облика имају зетски говори.⁶

6. Именица *пòсò* (С', РТ, ШП, Пб) превладава на читавом подручју.

² Ћупић, *Бјелопавлићи*, 72.

³ Вушовић, *Источна Херцеговина*, 35.

⁴ Вушовић сматра да је ово утицај код имена на -ло појединих хипокористика: *Миле, Лáле*. (Исто, 35), Милетић, *Црмнички*, 395.

⁵ Краткосилазни акценат, из техничких разлога, биљежимо на овај начин.

⁶ Пешикан, *Староцрногорски ...*, 133.

7. Као и у осталим источнохерцеговачким говорима и у стандардном језику, номинатив једине именица женског рода је на -а: *Анђа, Мика Соја, Мира*.

8. Именица *грехота* скоро је уопштена у облику *грота* (К, БТ, З, Т).

9. Именица *мати* овдје је чешћа у облику *мајка* и, наравно, има промјену осталих именица женског рода на -а, а именица *кћи* има облик *шћер* (ГД, З) *шћери* (БТ), *шћери* (ПБ). И једна и друга именица кад се употребљавају у ироничном или погрдном смислу имају друге облике: *Фино те матер васпитава, То чук од твоје шћераве: шћер- шћераве* (по трећој врсти).

10. Именица *кòкош* има рјеђе консонантску промјену, а према честом ном. синг. *кòкошка* мијења се по промјени именица треће врсте.

11. Именица *звијер* има и облик *звијере* и *звјерка*: *То није дијете него звијере*.

12. Именица *вече* има и облик *вечер* и *вечен*, али са мијешањем родова: *Та вече ми на јаде дође, Ондвечери смо били тамо, Добар вече; Добра вече*.

13. Именица средњег рода *раме* има и облик *рамо*.

14. Именица *чòбан* и *цìган* каткад имају проширење -ин, а именица *Шва̀бо-Шва̀ба* нема промјену именица женског рода као код Ћупића⁷ док у множини има у номинативу:

Шва̀ба и Шва̀бе.

15. Именица *Ср̀бин* има облик *Ср̀б*.

16. Именице средњег рода на -ије нијесу тако ријетке у овом говору каквим их налази Вуковић⁸ а оне као глаголске (апстрактне) именице са појачаним основним смислом имају значење носиоца особине глаголске радње као и мјеста вршења глаголске радње, а потичу из црквенога језика:

кастижс̀веније, зг̀ибеније, па̀теније, (са)ма̀штеније, чуд̀евеније, пог̀убљеније.

17. Двородне су овдје, као и у већини осталих говора, именице: *пòздра̀в* (*пòздрава* и *пòздрави*), *пòган* (*тај пòган* и *та пòган*), *мѝлет* (*па̀с'а мѝлет* и *па̀с'и мѝлет*), *смра̀д* (*в̀елика смра̀д*, *в̀елики смра̀д*), *òтров* (*ц̀рна òтров*, *ц̀рни òтров*), *гла̀д* (*био гла̀д*).

⁷ Ћупић, Бјелопавлићи, 73.

⁸ Вуковић, Пива и Дробњак, 58.

18. Именице женског рода с ном. синг. на консонант које код Вука могу бити и у мушком роду, овдје као и у Пиви и Дробњаку имају промјену: *пíлeж-пíлeжи, сítнeж-сítнeжи*, али и: *прèкрет (прèкрети и прèкрета)*.

19. Двородне су и именице: *крвòпија, прòпалица, пијаница*: *јèдан крвòпијо* и *јèдна крвòпијо*.

20. Именица *на̀да* је женског рода, али се реализује и у мушком: *Вас ми на̀д прòпо, Ёмāм на̀д у́ Бога*, и у сентенци: *Нѐма на̀да у́ Нѐнада*.

21. Именица женског рода *вјерона̀ука* може се чути и у облику за мушки род: *вјерона̀ук (С', ГД)*.

22. Наспрам глагола *комендѝјати* (са уметнутим н) имамо именицу *кòмендија (С')*.

23. Именице *пјèсма, пјèва, прòмјена, пјāц* веома су честе у јотованој форми: *пљèсма (С')*, *пљèва (ШП)*, *пљāц (К)*, *прòмљена (ИБ)*, као и именица *дјèтелина*: *ћèтелина (ПБ)*.

1.1.2. Генитив сингулара

1. Именице средњег рода које у књижевном језику имају проширење -ет- имају га и у овом говору, поред непроширених облика, са извјесном диференцијацијом у значењу:

др̀во-др̀ва (др̀вета), п̀ўце-п̀ўца (п̀ўцета), ј̀јаје-ј̀јаја (ј̀јајета), зв̀онце-зв̀онца (зв̀онцета).

2. Облици *неб̀еса* и *чуд̀еса* употребљавају се у плуралу, у изразито афективним категоријама: *Б̀ог нар̀едио, неб̀еса се про̀валила (БТ), Зн̀а св̀ака чуд̀еса (РТ)*.

3. Именица *д̀ан* појављује се у генитиву у облицима: *дн̀е* и *дн̀еви* у већини народних говора. У сложеним ријечима који означавају црквене празнике задржали су се облици: *ок̀о Митрòвадн̀е, Б̀урђевадн̀е, Аранђелòвадн̀е*, а облик *дн̀еви* чује се код најстаријих информатора: *Од дн̀еви пу̀но м̀инуло*.

4. Именица *р̀ат* за коју је Вуковић⁹ забиљежио и ген. синг. као код именица женског рода са номинативом на консонант само код старијих особа, овдје је, као у већини говора, по првој врсти: *р̀ат-р̀ата*.

⁹ Вуковић, *Пива и Дробњак*, 50.

5. Лична имена типа *Јово*, *Мујо* имају промјену: *Јова* (ШП), *Муја* (*Муја Милорадова*, *Муја Лёковића* (БТ), *од Хџра* (ЛТ)).¹⁰

6. Именица *чџек* у значењу *муж* има промјену: *чуџка*, *чуџком*.

1.1.3. Датив сингулара

Од именице *мајка* чује се датив *мајци* (РТ, П), али и облик *мајки* (БТ).

У већини говора имамо и облик *мама* (*Вр*, *БТ*, *ШП*): *мама-све-крва* од *мила*).

1.1.4. Акузатив сингулара

1. Од властитог имена (или надимка) *Мујо* имамо акузатив *Муја* (*Ено Муја Милорадова*) и *Мују* (*Има̄м Мују*) (ГД)¹¹.

2. Распрострањена је употреба облика акузатива умјесто локатива уз глаголе који означавају „мировање”: у *пећину* (ПБ), у *Штитарицу* (ИБ), у *Србију* (С’), у *партују* (РТ).

1.1.5. Вокатив сингулара

1. Код именица на -р (које је у историји српског језика био мек глас) скоро редовно је наставак -у, ако је последњи слог дуг: *па̄стѣру*, *џвчѣру*, *кџманѣру* (и *кџманѣре*), *гџсподѣру*.

2. Код личних имена увијек ће бити -е: *Светозѣре*, *Миомѣре*, *Лѣзѣре*.

Иза кратког вокала такође је -е: *мајсторе*, *ћѣвере*, *тѣторе* (и *тѣтору*), *с’ѣвере*; *џѣре*.

3. Именице мушког рода које се завршавају на тврди консонант имају двојаке наставке у овом падежу: -у или -е: *смра̄ду*, *га̄ду* и *га̄де*, *га̄ду*, *во̄лу* и *во̄ле*, *до̄лу* и *до̄ле*, *ѣвану* и *ѣване*, *бра̄ву*, *грѣме*, *ћѣде*, *ћѣде* (З, О), *ѣѣче*, *кѣме*.

¹⁰ Источнбосански штакавски говори, нарочито говори муслимана на сјеверу, познају неразликвање африкатских парова, а заједно с том особиним иде и изоморфа промјене именā типа: *Мујѣ*, *Јовѣ* (Јахић, 176). Ова особина је врло ријетка у нашем говору.

¹¹ Интересантно је да смо овакав тип промјене забиљежили код жене родом из Дробњака, а која живи у централном дијелу Потарја, Горњој Добриловини. У селу Левер Тара гдје живе Муслимани забиљежили смо генитив сингулара *Хџра*.

4. Од именице *дјѐда* вокатив је *ђѐде* (PT) скоро на читавом подручју.

5. Присутна су колебања у вокативу једног броја женских личних имена и надимака *Мико/Мике, Драге* (K)¹² у прелазним говорима. Ова црта указује на утицај говора зетскога типа. Мање колебања присутно је код именица типа *Стано*¹³, *Јано*. Могло би се, можда, детаљнијим увидом потврдити претпоставка да је у прелазним говорима утицај зетских говора присутан код оних имена у којима је исти облик вокатива и за мушка, и за женска лица (*Драго, Драга: Драго, Драго/Драге*). Иначе, неки утицај најприје продире тамо гдје постоји и семантичко оправдање за њега.

6. Неке именице на *-ак* и *-ац* имају вок. синг. увијек једнак номинативу: *тѐтак, мѐмак, брѐтак, чѐнак*.

7. Опште двосложне именице за женска лица имају у овом падежу *-а*: *бѐба, љѐна, тѐтка, зѐова*.

8. Ако су именице хипокористичког значења са дугоузлазним акцентом у ном. синг. имамо наставак *-о*: *бѐко, снѐшо, тѐто*.

9. Именице *мѐјка* и *снѐ* имају наставак *-о*: *мѐјко, снѐо*.

Код прве се *-о* задржало из старе промјене, ако није поново унесено под утицајем именице *мѐјка* хипокористичког карактера, а у другој је *-о* чувало осјећање наставка, јер би се замјеном са *-а* добило сажимање основинског вокала и наставка.

1.1.6. Инструментал сингулара

1. Напоредо се употребљавају наставци *-ом* и *-ем* иза непчаних сугласника, мада се може уочити тенденција ширења наставка *-ем* у овој позицији, за разлику од говора Пиве и Дробњака¹⁴ гдје се помиње зависност репартиције ових наставака од дужине претходног вокала:

учитељѐм (и *учитељѐм*), *родитељѐм* (и *родитељѐм*), *пријатељѐм* (и *пријатељѐм*), *змѐјѐм* (*змѐјѐм*), *крѐѐм*, *гнѐѐм*, *свѐцѐм* (Пб).

Именице мушког и средњег рода на *-о* и *-е* имају наставак који одговара њиховом завршетку: *Милојѐм, Радојѐм, пољѐм, Милом, сѐлом*.

2. Именице женског рода на консонант ријетке су са наставком *-ју*: *гладѐи, сѐли, зѐби, милости, жалѐсти, старѐсти, кѐсти, крѐви, нѐћи* (нѐћу-прилошко значење), *смрѐти* (и *смрѐћу*).

¹² Ову појаву биљежи Пижурица (*Околина Колашина*, 234).

¹³ Пижурица (*о. с.*, 234) биљежи колебања код имена типа *Стано/Стане*.

¹⁴ Вуковић, *Пива и Дробњак*, 51.

3. Именица *пѹт* може имати наставак -ом: *пѹтѹм* (ШП). Необична је употреба облика *дѹнѹм* (ШП).

4. У инструменталу сингулара именица средњег рода чест је наставак -ем: *ѹгњѹшитем*, *плѹшѹћем*, *ѹрањем*.

У мијешаним говорима нијесмо забиљежили наставак -им¹⁵ (*сѹ зѹбим*, *сѹ солим*.) у инструменталу сингулара именица -и деklinације које биљежи Јахић, констатујући да је он веома риједак код именица женског рода на консонант.

1.1.7. Номинатив плурала

1. Формант за проширење основе -ев- сачувао је старији однос према основи на палатални сугласник: *зѹчеви*, *кнѹжеви*, *кљѹчеви*, *стѹрчеви*, *јѹжеви*, *ѹчеви* (али: *прѹшитѹви*, *швѹрцеви*)(ГД).

Неке једносложне именице могу имати инфикс -ов- *пѹтѹви* (РТ).

Као што је у Пиви и Дробњаку¹⁶ и овдје двосложне именице с кратким акцентованим слогом и дужином на другом слогу обичније су у ном. пл. с проширеном основом формантима -ов- и -ев-: *кљѹбукови*, *ѹбаѹдови*, *слѹчајеви*, *прѹстенови*, *јѹсенови*, *гѹвранови*, *бѹсенови*; *швѹрцеви* (ГД), али: *пѹтѹзи*, *мјѹсѹци*.

Без уметака од једносложних именица јавиће се оне с узлазним акцентом или с краткосилазним у зависним падежима, а друге ће имати напоредне облике: *ђѹци*, *брѹци*, *ѹѹни*, *кљѹчи*, *крѹши*, *рѹзи* (и *рѹгови*), *бѹзи* (и *бѹгови*), *вѹци* (и *вѹкови*).

Именица *пѹст* има множину *пѹсти*, и у том облику је прихваћена из црквеног језика (*Зѹшли пѹсти*), а множина се често употребљава у значењу једнине.

1.1.8. Генитив плурала

1. Именице мушког рода које се мијењају по првој врсти имају, природно, наставак -а:

пѹслѹвѹ, *шњѹгѹвѹ*, *плѹгѹвѹ*.

¹⁵ Јахић наводи: „Наша грађа потврђује Брозѹвићеву констатацију да источнохерцеговачки, непознавањем особине наставка -им у инструменталу сингулара -и основа, прекида изоглосу ове појаве на релацији југ-сјевер (већи дио нашег терена дубље према југоистоку не познаје овакав наставак”. (Јахић, *Источна Босна*, 175).

¹⁶ Вуковић, *Пива и Дробњак*, 51.

Сходно мијешању инфикса *-ов-* и *-ев-* срећемо облик генитива: *спрѣјова* (ШП).

2. Неке именице које се мијењају по овој врсти имају наставак *-ī*: *нѡктī* (*нокáтā*), *п̄рстī*, *сáтī*, *гѡстī*, *људī*, *пáрī*, али и: *нѡктијӯ*, *п̄рстијӯ*, *гѡстијӯ*.

3. У трећој врсти немамо наставак *-и*. Именице које га у књижевном језику имају овдје су обично без непостојаног *a* (*смѣтњā*). Наставак *-ī* нијесу забиљежили: Вуковић¹⁷, Вушовић¹⁸, Ћупић¹⁹ и Пешикан²⁰. Одсуство или присуство непостојаног *a* је и овдје, као у већини говора²¹ доста колебљиво.

Вуковић²² запажа да су без непостојаног *a* углавном апстрактне именице, али је од утицаја могло бити и то колико се нека именица употребљава у генитиву множине. Тако имамо:

рáдњā, *шѣтњā*, *м̄ржња*, *помѣтњā*; *крѡшањā*, *трѣшањā*, *вīшāњā*, *мѡшāњā*; *кàзāљкā*, *кàсāрнā*, *свѡјтā*, *Зàтāркā*; *пѣчурāкā*, *овāцā*, *лѣдојāкā*, *кāрāтā*; *нāћāвā*, *зубāљā*, *зукāвā*.

4. Именице *нѡга* и *рука* имају двојински наставак *-у*: *рукӯ*, *нѡгӯ*, а на подручју прелазних *-ā*, под утицајем зетских говора: *рукā* (К).

5. Стари облик генитива имамо у примјерима: *Ђурђевић Тāра*, пе *стѡтин гѡдина*, *пѣшес гѡдин*²³ (ПБ). Ови су облици иначе остаци старијег стања у именичкој деклинацији, карактеристика су већине говора источнохерцеговачког типа²⁴.

6. Од именице *дјѣца* генитив множине је: *ћѣцѣ* (ПБ), *дјѣцѣ* (РТ), али се у прелазним говорима може срести *ћѣцā* (К), како је у јужнијим говорима. Овај облик биљежи Пецо²⁵ за област Источне Херцеговине.

7. Именица *заселāк* (у говорима *засеок*) има генитив: *зāсеокā* (ген. мн.) (РТ).

8. У мијешаним говорима нијесмо забиљежили облик генитива плурала без наставак, какав биљежи Јахић у конструкцијама с бро-

¹⁷ Исто, 56.

¹⁸ Вушовић, *Источна Херцеговина*, 37.

¹⁹ Ћупић, *Бјелопавлићи*, 78.

²⁰ Пешикан, *Староцрногорски...* 146.

²¹ Вуковић, *о. с.*, 57, Пешикан, *о. с.*, 147

²² Вуковић, *о. с.*, 57.

²³ Овај облик биљежи Јахић (*Источна Босна*, 174) и везује их за бројеве и количинске прилоге.

²⁴ Пецо, *о. с.*, 126, Вуковић, *о. с.*, 57,

²⁵ Пецо, *Источна Херцеговина*, 120.

јевима: *стѠ мѣтѣр*, иако је она карактеристика и источнохерцеговачких говора, као ни у говору муслимана: *без Ѡпанѣк*.

1.1.9. Акузатив плурала

Срећемо облике без инфикса *-ов-* код неких именица, као што је именица *пѠст* која је из црквенога језика (*Постило пѠсте*)(ШП).

1.1.10. Локатив плурала

У централним областима Потарја и оним који се мијешају са босанским не долази до синкретизма плуралских облика генитива и локатива. Вуковић биљежи облике *пѠ кућѣ*, *пѠ селѣ*, али их сматра новијим и унесеним из зетских говора. Ове облике срећемо и у прелазним говорима:²⁶ *по кѠфанѣ* (К).

Локативни наставци су: *-има* за именице I, II и IV врсте и *-ама* за именице треће врсте: *снѠповима*, *бѠбрезима*, *сѣлима*, *пѠљима*, *кѠстима*, *рѠдостима*; *жѣнама*, *сѠдијѣма*.

1.2. Замјенице

Као и у већини народних говора, и овдје личне замјенице 1. и 2. лица, као и повратна замјеница у дативу и локативу синг. имају облике: *мѣне* (*мѣни*)(ГД, ШП), *тѣбе* (*тѣби*)(С'), и *сѣбе*, *у сѣбе* (С').

Енклитички облици од *мѣне*, *тѣбе*²⁷ су: *ми*, *ти*.

Што се тиче употребе замјенице 3. лица мушког рода, у говору Потарја срећемо и облике *њ* уз предлоге, али и *њга* и *њѣга*: *Истрчали сви прѣдѣ њга*; *МѣмѠ њга нѣко нѣморе*, *За њѣга ћѣте чѠти све нѣјбоље*, *Истрча прѣдањ*. Облик *њ* биљежи Вуковић²⁸.

Веома је риједак енклитички облик *ју*, поред *је* (*Вѣдио је*).

²⁶ „Морфолошка је појава једначење генитива с локативом..., везана искључиво за дистрибутивно значење и узак круг лексема, па се има утисак да се прије ради о фразеологизмима него о актуелној појави”. (Пижурица, *о. с.*, 234). Ова појава је, међутим, осим синтаксичког и морфолошког типа, тачније морфосинтаксичког.

²⁷ За говор околине Колашина Пижурица (*о. с.*, 234) констатује редовну употребу облика датива и локатива: *мѣне*, *тѣбе*, *сѣбе*.

²⁸ Вуковић, *о. с.*, 59.

2. У дативу плурала 2. лица имамо углавном енклитички облик *ви*²⁹ (*вама*)(*С', К, РТ*), док у 1. лицу долази *нам*, а не *ни* као у „црногорским” говорима³⁰.

Облик *ве* срећемо и у централним говорима: *ве* (*молим ве*)(*С'*), *убио*³¹ *ве* *Бог* (*БТ*).

Вушовић³² наводи да је то особина „црногорског дијалекта” и да се у источној Херцеговини чула у мјестима са досељеним становништвом. Међутим, њена употреба може се запазити у говору недосељеног становништва и у говору старијих људи па на овом подручју дјелује архаично.

Облике *ве*³³ и ни срећемо у прелазним говорима. У прелазним говорима срећемо и облик *вас* (*К*) у акузативу ј еднине.

3. Инстр. синг., дат., инстр. и лок. пл. од замјеница *мој, твој, свој* гласи: *мојем, твојем, нашојем, њињем*³⁴, а ген. пл. *његовијег, својег*.

Срећемо и сажете облике: *мојим, твојим, нашим...* Облике *њиовијем, њиовим, њиов* забиљежили смо у говору Муслимана, у Левер Тари, али се они јављају и на осталом подручју Потарја. Вуковић³⁵ биљежи *њиовијем* и *њиов*, у селима Дробњака.

Енклитички облици генитива и акузатива замјеница трећег лица *хи, хин* карактеристични су за говор Муслимана у Левер Тари, и то недоследно: *имā хи, ёто хи, нёби хїм* (*ЛТ*).

Замјенички енклитички облици *хи, хин, хим* досљедни су у говору Муслимана на читавом терену источнобосанских говора и општа је особина босанских говора, како истиче Јахић³⁶. Нијесмо је забиљежили у говору православних на подручју мијешаних говора.

²⁹ „Овај облик углавном се јавља у источном дијелу фочанског краја и у говорима гласиначких Срба, прије свега у оним дијеловима у којима је становништво поријеклом претежно из Пиве и Дробњака.” (Јахић, *о. с.*, 177)

³⁰ *СКЉ*, 152; *Бјелопавлићи*, 81.

³¹ *Убио ве бог* (Силазни акценат ван првог слога имамо у ријечима које се изговарају у стању љутње и гњева, *тамāн*, нпр.)

³² Вушовић, *о. с.*, 54.

³³ Пижурца, *о. с.*, 234.

³⁴ У говорима Источне Босне (Јахић, *о. с.*, 179) уопштени су наставци тврде промјене. У мијешаним говорима ми смо забиљежили и један и други тип промјене (*мојих, мојијех* (Вр).

³⁵ Вуковић, *о. с.*, 59.

³⁶ Јахић, 191.

Превладавају облици *њѝн, њѝна, њѝно и њѝн, њѝна, њѝно* као што је и у говору Пиве и Дробњака.

И за овај говор важи Вуковићево³⁷ „правило” о употреби присвојних замјеница *свој, своја, своје* и рефлексивне замјенице *себе или се*.

Употреба присвојне замјенице чешћа је ако се присвајање односи на треће лице, а рјеђа ако се присвојна замјеница односи на 1. и 2. лице: *Їмѝ е нешто свое црквице, Зна и за своју банку*.

Присвајање субјекту замјеницом *свој, своја, своје* употребиће се у сентенциозним изразима, клетвама, заклетвама: *Їмѝши свој савѝтак, ѝ своѝме се јѝду забѝвио, мѝне забѝравио; Чуѝвам ја свое*.

Рефлексивна замјеница *себе* углавном се слаже у односу према личној замјеници 1, 2. и 3. лица са замјеницом *свој, своја, своје*, али постоје случајеви када постоји разлика у том односу: ако је лична замјеница која се односи на субјекат у реченици с предлогом употребиће се редовно повратна замјеница: *Нѝшта не зна за се, Стаѝви то прѝдѝ се, Све пѝца по себе раѝдећи тако*.

Ако је замјеница без предлога, замјена није досљедна: *Вѝма љете љѝгу нѝнијети, сѝње куѝвице, неѝтете мѝне; Мѝбрамо прѝво нѝма свѝћи плѝише, на љемо ѝнда вѝма*.

Као што констатује Вуковић,³⁸ ријетко се чује повратна замјеница ако се односи на субјекат у множини и, обрнуто, рјеђе се употребљава замјеница 1. и 2. лица једнине у таквој позицији. Пешикан³⁹ истиче тенденцију потискивања рефлексивне замјенице у СКЉ говорима гдје се она понекад и уз предлоге замјењује личним замјеницама.

Себе је искључиво за сва три лица личне замјенице која се односи на субјекат, ако је уз облик *сам*:

Їскопѝ је сам себе. Сам себе нијѝсам вјѝровѝ.

Показне замјенице у маскулинуму гласе: *та̄ (та̄ј), ѝнѝ (ѝнај), ѝвѝ (ѝвѝј)*(РТ, О).

У неким говорима чуће се краћи облик у инстр., синг. – *тѝме* који биљежи и Вуковић⁴⁰, у случајевима кад замјеница показује нешто неодређено: *Нѝшта с тѝјем неѝеш учѝнити, Нѝшта тѝме неѝеш постићи*. Вушовић⁴¹ и Пешикан налазе сажете и несажете облике.

³⁷ Вуковић, о. с., 59.

³⁸ Вуковић, о. с., 61.

³⁹ Пешикан, о. с., 155.

⁴⁰ Вуковић, о. с., 61.

⁴¹ Вушовић, *Источна Херцеговина*, 55, Пешикан, о. с., 150.

4. Показне замјенице за каквоћу су: *ва̀кї̄, та̀кї̄, на̀кї̄*, а количинске: *во̀лїкї̄, но̀лїкї̄, то̀лїкї̄*.

На читавом терену, као и иначе у народним говорима, показне замјенице у једнини гласе: *та̀, о̀вӣ, о̀нӣ, поред та̀ј, о̀ва̀ј, о̀на̀ј*.

5. Односне и упитне замјенице имају и дуже и краће облике: *ко̀га-ко̀јѣга, ко̀ме-ко̀јему, ко̀јїг-ко̀јијег, нѐкї̄м-нѐкї̄јем, кї̄м-кї̄ме*.

6. Од замјенице *нѐко* налазимо лок. у инстр. облику са предлогом *по*: *по̀некї̄м* мјесто *по̀ некѣм, по̀ ким (и по̀ ко̀ме)*.

7. Облици *штѣ* и *штá* нијесу у неким говорима диференцирали значење, као у Пиви и Дробњаку⁴². У релативном значењу употребљава се и један и други облик: *Чули тѝ мѣне о̀во шта тѝ рѐкок, До̀ћи ћу за о̀но што си ми до̀нио*. У упитној реченици имамо *што и шта*; што долази у значењу зашто, а одговор на питање може се дати једном ријечју; акузативни облик *шта* употребљава се у генитивном значењу: *О шта се бо̀ иши? О (ѣ) шта си о̀во ствѣријо?*

8. Замјеница *чѝји* има гласовни облик *чѝ*.

9. Замјеница *сáв* чује се у старијем облику *вáс*, а облик одређеног вида има у окамењеном изразу *вáси вѝјек*, у значењу: *вáзда, увѝјек: Вáси вѝјеку тѐрету*.

10. Необичан је ред ријечи код личних замјеница *1. и 2.* лица у функцији субјекта: *Јá ћемо и о̀на ѝћи*.

1.3. Придјеви

1. Обична је у говору Потарја, а такве тенденције су присутне у стандардном српском књижевном језику, мијешања одређеног и неодређеног вида. Обична је појава да придјеви који имају само неодређени вид, као присвојни придјеви на -ов и -ин имају и одређени видски лик у зависним падежима што представља морфолошку, а не синтаксичку појаву. У синтаксичком смислу оба вида могу имати само описни придјеви, тј. придјеви који значе особину у ужем смислу, квалитет, а не неки однос, и то неодређени вид код придјева у функцији именског дијела предиката и код придјева у адвербијалној служби такође у функцији предиката, док се ван ових двију категорија не могу одредити границе употребе видских ликова:

Он је мѝран, На̀ђе је жа̀лосну. Овдје се понекад употребљава и одређени вид, али само онда кад се обраћа дјечи, у умиљавању и тепању:

Тѝ си до̀брӣ, бо̀гоми (БТ).

⁴² Вуковић, о. с., 61.

Одређени придјевски вид употребљава се увијек за означавање познатости појма у чијем је саставу.

нѣсрећнѣ/нѣсретњѣ Арсеније, пѣштенѣ кућа, безѣобразнѣ дијете.

Понекад употреба видског лика у атрибутој функцији не зависи од одређености појма. Тако ће се чути:

Она дѣбрѣ ђевојка, наѣ дѣбрѣ ђевојка, јѣдна дѣбра ђевојка.

У оваквој служби неодређени вид употребиће се у оним случајевима који су блиски предикатској и адвербијалној функцији:

Пѣштен чѣдек. (Та чѣдек је пѣштен). Вѣселу чоѣку све је рѣвно дѣмора. (Кад је чѣдек вѣсео...)

У зависним падежима присвојни придјиви на -ов, -ев и -ин обичнији су знатно у одређеном виду; изузетак представљају топонимица и патронимица у којима имамо и неодређени вид као и у именима дана (црквени празници):

По Рѣмову ждријѣлу, Код Мѣркова крѣша, Мѣличина Дѣла, Воју Бѣћову, Пѣтрова-днѣ, Ѧ (Ѧ) Бѣрћева днѣ, По Јѣвању-днѣ, иза Нѣкоља днѣ.

Као што је код Вуковића⁴³ и овдје придјиви на -ски у средњем роду губе дужину крајњег слога, ако је из назива испала именица, а остао супстантивизирани придјев. Понекад се у зависним падежима чува одређени вид:

Мѣлѣнско (рѣдом је с-Мѣлѣнска)(БТ), Дѣбрѣвскѣ (Т)(бијо је нѣ Дѣбрѣвску). Она је с Дѣбровскога (ГД).

2. Из зависних падежа женског и средњег рода придјива с непостојаним а, изгубљено „т” пренијело се и у номинатив:

бѣлесан, кѣрисан, мѣлосан, чѣсан.

3. Присутни су јотовани облици: *вѣѣчити (Пб), с’ѣромашни (ГД).*

4. Јављају се паралелно облици: *крѣтена (ГД), крѣћена (ШП) (: крѣћава).*

5. Двострук је наставак у неких придјива: *унешѣно (ГД, Пб), однесѣно (Пб), нѣзвѣто (ГТ), нѣзвѣно (ЛТ), Ѧнѣвѣно (РТ), Ѧнѣвѣто (БТ, П).*

6. Умјесто логичног наставка у примјерима типа *двѣјехѣљадитѣ* може се чути и *двѣјехѣљадѣјскѣ (Пб).*

7. Присвојни придјиви направљени од именичке основе с оснвом на палатални сугласник могу код вишесложних основа имати

⁴³ Вуковић, о. с., 63.

11. У прелазним говорима чешћи су тзв. дужи наставци замјеничко-придјевске промјене, али не досљедно како то биљежи Пижурица⁴⁵.

1. 4. Бројеви

1. Потпуну промјену (придјевску, и то у ном., акуз. и вок. синг. и плурала) тј. облике неодређеног, а у осталим падежима облике одређеног вида, има само број: *један-једна-једно*.

У правом значењу броја има облик плурала уз именице *pluralia tantum* или уз неку множину која може чинити цјелину:

једне наћве, једне грабље, једни опанци, једне виле, једни волови.

2. Од два, три чује се дат., инстр., лок. женског рода, од три нешто рјеђе: *дај њима двљема (БТ), с њима двљема сам путовѡ (К), о њима двљема сам ви причѡ (В), пођи шњима трѡма (или трѡма) (С')*. У служби генитива стоје облици акузатива и номинатива: *ота-росијо сам се од њне двѡје жѡне (О)*.

Ако је предлог уз бројеве *два, три* који се не мијењају, онда падежно значење носи сам предлог, а бројни предмет стоји као и уз номинатив ових бројева: *Чуо сам од три чоѡка за ту бруку (П), Сѡлни-јег плѡћа у онѡ два младића (Вр)*.

3. У говорима су су се усталили облици: *једѡнѡс (Пб), дваѡдес (Пб), дваѡнес (Пб)*.

Број четрдѡсѡт има облике: четѡрес (РТ), четѡрес (БТ), четѡ дес (Пб).

4. Редни бројеви мијењају се као придјиви одређеног вида.

5. Што се тиче збирних бројева ситуација је слична оној код простих, тј. могу имати промјену: *двоѡ, трѡе, четѡверо (З, О, Вр), ѡбое, ѡбадвоѡе (С'), ѡбље (РТ), ѡбѡјица (БТ), ѡбадвоѡјица (ХТ)*. Имају и облике: *обоѡма, двоѡма, (двоѡма), троѡма (троѡма) (дат., инстр., лок.)*. Чује се и *четѡроѡма, петѡроѡма*. Иначе се ови облици јављају изузетно.

Женски род код простих бројева чува промјенљивост боље него мушки и средњи род зато што за мушки и средњи род постоје други промјенљиви облици (за мушки род бројне именице а за средњи збирни бројеви).

Стога је у мушком роду створен однос: два чоѡка и двоѡица (без именице). Неки облици, нпр. двоѡица људи, двљѡма жѡнама могу се чути, тј. нијесу страни језичком осјећању.

⁴⁵ Пижурица, о. с., 235.

6. Бројне именице *двоица* (и *двоица*), *петорица* (и *петорица*) употребљавају се само за мушка лица (не за све именице м. рода и животиње).

2. РИЈЕЧИ СА КОНЈУГАЦИЈОМ

Узимајући у обзир чињеницу да су народни говори непресушан извор наратије, и посебне живости и доживљености у вези с оним о чему се говори, подразумејева се богатство употребе глаголских облика. У употреби су аорист и имперфекат за које је већ поодавно уочена тенденција губљења.

2.1. Прости глаголски облици

2.1.1. Презент

1) Свакако, наставци овог облика су као и у стандардном језику, изузев што у 1. л. синг. мјесто наставка -и, имамо наставак -у, не само како је то обично, у глагола *мõгу*, *õћу већ* и *вићу*, *вєљу*⁴⁶(ШП), поред: *видїм*, *вєлїм*. Ово је карактеристика читавог Потарја. И овдје, као што биљежи Вушовић, имамо окамењени израз: *кумљу* (*кумљу Бõга*). Вуковић⁴⁷ биљежи *вõљу*, поред *вõлїм*, у компаративном значењу. Овај облик је риједак у говору.

2) Од глагола *ткãти* презент је *ткєм*, *ткєш*, *ткє*, *ткємо*, *ткєте*, *ткѹ*. Вуковић⁴⁸ биљежи *чєм*, *чєш*..., а код Вука је *ткãм*, *ткãш*, ...

Од *слãти* је *шљєм* и *шãљєм* (*шиљєм*).

3) У говорима Потарја имамо облик инфинитива *кажєвати*, као и у Пиви и Дробњаку⁴⁹ и *каживати*, а облик презента *кãжуєм*, и према *бãчати* имамо *бãчãм*.

4) Присутне су форме *рєкнєм* и *рєчєм*.

5) Такође не познаје облик *ћєсти* (у значењу *ћєсти сијено*) већ само облик *ћєсти се* (у значењу *изгубити се*, *отићи*, *нестати*): *Куда да се ћєдєм док õни нє оду*. Свакако, значење једног и другог облика се преплиће. Облик *ћєсти*, у овом првом значењу, карактеристика је јужних говора.

⁴⁶ Ове старе форме биљежи Јахић (о. с., 179).

⁴⁷ Вуковић, о. с., 67.

⁴⁸ Исто, 68.

⁴⁹ Исто.

6) Глагол *дати* има презент *дам* и обичнији *даднѐм*, с негацијом: *нѐ дам* и *нѐ даднѐм*. Облици *дам* и *нѐ дам* могу имати и значење не-свршеног вида:

Нѐ дам им да прџсипљѹ ђву крваву мѹку (ЂТ).

7) Глагол *панути* и сложени од њега имају облике: *панѐм*, *прџпанѐм*, *зџпанѐм*.

8) Глагол *моћи* има презент 2. и 3. лица: *мѹрѐш*, *мѹре* (ШП), у 1. и 2. лицу плурала *мѹремо*, *мѹрете*, а у одричном и упитном облику 2. л. синг. и: *нѐ мош* и *мѹш ли*, *мѹш* (Пб).

9) Од глагола *видјети* имамо *виш*, онда кад је глагол ненаглашен (*давиш ита рџди*, *давиш је*).

10) Чује се и *нѐш* мјесто *нѐћеш*, али обично у ситуацијама са израженим емоцијама: *Нѐш мѹје имање мѹгати*; *Е нѐш вџла ѹ траву*, *па цркни*.

11) Глаголи *имати*, *ваљати*, *моћи* и *трѐбати* који означавају трајну радњу у зависним реченицама гдје је перфективни презент синтаксичка опозиција футура II, условним и временским реченицама, добијају проширење глаголске основе: *ваљаднѐм*, *имаднѐм*, *могаднѐм*, *трѐбаднѐм*: *Ако ти трѐбанѐ пџра*, *јџви* (ЛТ); *Кад мѹгаднѐш ићи*, *зџвни* и *мене* (ЂТ). У говору Муслимана имамо *трѐбане*, *могане*.

Глагол *имати* мијења се у презенту с проширеном глаголском основном: *Он имаде* (ШП).

12) Глагол *бити* у презенту има облике: *биџдѐм/биџднѐм*; *бѹднѐм/бѹдѐм*.

13) Глагол *давати* чешће прелази из 2. у 5. врсту: *давѐм/дајѐм*.

14) Глагол *стџрати* (<*старѐти*) у презенту мијења се по 5. врсти: *стџрѐм*, *стџрѐш*, *стџрѐ*, *стџрѐмо*, *стџрѐте*, *стџрајѹ*. Дакле, као глагол *стџрати се* (бринути се).

Ћупић⁵⁰ за Бјелопавлиће биљежи и паралелне облике: *џстарио је*, *стџри се*. У већини говора је: *џстарѹ је*, *стџра*, *џстарало се*.

15) У 3. лицу плурала презента глагола седме и осме врсте понекад се јавља наставак -у умјесто наставка -е и то није аутохтона црта ових говора (централних) него унесена из говора ближе околине Пљеваља⁵¹:

ѹчу, *мѹчу се*, *рџду* и сл. (*Моја ђѐца ѹчѹ и мѹчѹ се*).

⁵⁰ Ћупић, *Бјелопавлићи*, 92.

⁵¹ Ову појаву биљежи Јахић (о. с., 180) на неким дјеловима терена.

16) У трећем лицу плурала превладавају облици са ч: *пèчу* (ШП), *рèчу* (БТ), *обу́чу* (Пб), над облицима *пéку*, *рèку*, *обу́ку*⁵².

Овакве облике имамо и код Вушовића⁵³, Пешикана⁵⁴, док их говор Бјелопавлића⁵⁵ и говор Пиве и Дробњака не познају.

17) Срећемо и облик презента *во́ља* (во́ли)(Пб), *жéља* (*жéли*)(БТ).

18) Од глагола *бјèжати* чести су јотовани облици: *бљèжїм*, *бљèжїш*, *бљèжи*...

19) Од глагола *зáђати*, *лèђи* треће лице презента гласи: *зáђу* (С'), *лèгу* (ШП), *лèжу* (БТ).

20) Глагол *зáђати* има двојакe завршетке у трећем лицу јединице: *зáђā* (ШП), *зáђē* (Пб).

21) Чест је потврдни израз: *Јès*, који се морфолошки везује за облик *јèsāм*.

22) Од глагола *критáвати* срећемо облике: *крїђава* (С').

23) Чести су краћи облици глагола *хтјети* и *моћи*: *мош* (ГД), *нèј* (С'), *òли* (хоћеш ли)(БТ).

24) Наспрам глагола *свáђати* имамо презент *свáђāм* (РТ).

25) Наспрам *у́љећи* (*у́ћи*, *уї́ћи*) срећемо: *у́лезе* (ШП), *уї́је* (БТ).

26) Од глагола *ићи*, *и́зићи* (*и́заћи*) честа је форма *и́дēm*, али и *и́зидēm*, поред *и́зађем*.

2.1.2. Императив

1) Најчешће се употребљавају, као и иначе, 2. лице сингулара и 2. лице плурала.

2) Облик 1. лица плурала *ајдéмо*, *ајдéмоте* (БТ, ШП) налазимо у нашем говору.

Вуковић⁵⁶ за говор Пиве и Дробњака констатовао је да нема правог облика за 1. лице плурала императива, осим једнога: *ајдéмо*, *ајтéмо* и *ајтéмоте*.

У говору Потарја облик императива јавља се у 1. лицу плурала онда када се позива на сарадњу или пак, врши поређење: *С'èдимо* и *нијмо* *кò* *људи*, *Људи* *моји*, *пожуримо* *с* *òвијем*, *Тр̀пимо* и *шу̀тимо*, *шта* *мо́жемо*.

⁵² Пижурица (о. с., 235) констатује изостанак палатализације.

⁵³ Вушовић, *Источна Херцеговина*, 58.

⁵⁴ Пешикан, *Староцрногорски...*, 175.

⁵⁵ Ћупић, о. с., 90.

⁵⁶ Вуковић, о. с., 69.

Појаву овог типа императива биљежи Пешикан⁵⁷. Обична је употреба конструкција:

ајде да ручамо, ајде да идемо.

3) Чује се облик *виђи*, али у централним областима наших говора превладава облик императива *види*. Облик *виђи* налазимо у тзв. прелазним говорима под утицајем зетских говора. Међутим, и у централним областима имамо облике *отиђи*, *отиђите*.

4) Семантички дијапазон значења императива веома је изнијансиран: од праве заповијести до жеље у облику заповијести, а у већини – нијанса се изражава интонацијом, гестикулацијом.

Једно значење блаже заповијести има облик императива са рјечцом *де* и *дер*: *узмиде, дајде, дајдер, помозиде, покридје, покридје*.

Друго значење истих ових облика имамо при њиховој реализацији у афективним стањима:

Дајдете ми то, гадови једни; Свежиде та наичад ећу иг побити.

Блажа заповијест исказује се рјечицом *дела* и *ела* с императивом: *дела, бџлан, да те не молим ваздан; Ела, живџта ти, послушај ме* Срећемо и рјечице: *нџ, дању, а ну, нџде и нџоди*.

Отпадање наставка и, присутно у већини говора, и овдје је присутно, а његово одсуство, како истиче Пешикан за СКЉ⁵⁸, семантичке је природе. Вуковић⁵⁹ помиње фонетске разлоге за говор Пиве и Дробњака. Овакве облике биљеже и Ћупић⁶⁰ и Вушовић⁶¹:

држ, бјџж, чџк, мак се, дијк се, мџч, шџт, нџс (нџс те џаво, бјџж тамо, џаволе). Овдје имамо и често губљење наставка *-и* испред личног наставка *-те* у 2. л. плур.: *завџште, закџлте, замџлте, реџте*.⁶²

5) Од глагола *знати*, *дати* и *имати* императиви су: *знадни и знај, дадни и дај, имадни и имај, дади и знади*⁶³. Изузетак је глагол *чути*: *чуни/чудни*.

6) Глаголи *продати*, *крепати* и *дати* имају поред обичних облика: *продај, дај, крепај* и необичније имперфективне облике: *продаји и продаји, крепаји и крепаји, даји, остаји и остаји*.

⁵⁷ Пешикан, *о. с.*, 175.

⁵⁸ Исто, 175.

⁵⁹ Вуковић, *о. с.*, 98.

⁶⁰ Ћупић, *о. с.*, 98.

⁶¹ Вушовић, 59.

⁶² Ову појаву биљежи Вуковић, *о. с.*, 70.

⁶³ Вуковић, *о. с.*, 70; Ћупић, *о. с.*, 98.

Паралелне ликове биљежимо и у примјерима: *пòгађāj/пòгáђи, ўзимљи/ўзимāј*.⁶⁴ Вушовић⁶⁵ их биљежи за источнохерцеговачке говоре закључујући да их треба довести у везу са имперфективним глаголима типа: *дáвати (дàји, дáј* -књижевни језик), а налази их Пешикан⁶⁶ и Ћупић⁶⁷, али без *ј*.

7) Ономатопејског су карактера као и последица експресивности у говору „обличке деформације” у приповједачком императиву:

чèки, глèди, гòн, нòс, ћèри-ћèри.

8) Чести су јотовани облици *бљèжи* (ГД, ШП) у приповједачком императиву, и *бљèжимоте* (ШП), *ўдимоте* (ЂТ), облици који су настали контаминацијом завршетака за прво и друго лице множине.

9) Такође, за приповиједање прошлих догађаја карактеристичан је облик императива: *отíди* (ШП), и сл. и веома чести облици који имају значење исказивања ишчекивања, дугог чекања, панике и сл.:

“чèки, “глèди, “др̀ж, нè дај.

2.1.3. Имперфекат

1) Глаголи 1. врсте са основом инфинитива на конс. имају наставак имперфекта само *-ијак*:

плèтијāк, мўзијāк, прèдијāк, трèсијāк.

Исто је и код Пешикана⁶⁸, али је тамо репартиција зависна од акценатског типа.

2) Глаголи *вр̀хети, лèхети, штèхети* имају имперфекат:

вр̀тијак, лèтијак, штèдијак поред: *вр̀хāх, лèхāх, штèхāх.*

Наставак *-ијак* јавља се код неких глагола друге, шесте и семе врсте: *плèтијāше, имáдијāше, шћáдијāше*. Његова употреба је спорадична.⁶⁹

3) Забиљежили смо и паралелне форме имперфекта: *шћāг/шћāвāг/шћāдијак, ўмијāг/ўмљāг/ўмљедијāк.*

⁶⁴ Пижурица (о. с., 235) биљежи ову појаву: „Није искључено да би темељнија испитивања открила бар неке наговјештаје везаности ове појаве са стилско-семантичким нијансирањем живе употребе императива”.

⁶⁵ Вушовић, о. с., 59.

⁶⁶ Пешикан, *Староцрногорски...*, 176.

⁶⁷ Ћупић, о. с., 98.

⁶⁸ Пешикан, *Староцрногорски...*, 176.

⁶⁹ Овакав имперфекат биљежи Јахић, о. с., 178.

4) Имперфекат од глагола бити најчешћи је у говорима: *бијаше, бијагу, бијáгоше*. Он је забиљежен и у оним говорима који не познају имперфекат⁷⁰.

5) Глаголи са једносложном основом чешћи су с наставком *-ак*: *једāк, њдāк и ићāк, бёрāк, пёрāк*.

6) Глагол *звāти* има имперфекат:

здовиāк, њмјети: њмијāк и умљедијāк, нѣсмјиāк, нѣ смљедијāк, шћāк, ћāк и шћāдијак, знāти: знāвак-знāдијак, вāљати: вāљāк-вāљāдијāк.

7) Од глагола хтјети имперфекат је: *ћāк, ћāше* (Пб).

8) Основе на *-с-* и *-з-* срећу се чешће у нејотованој него у јотованој форми: *нѣсāк, дѣносāк, дѣлазāк*. Може се чути и *квāшāк и гāшāк*, а те облике имају и говори Пиве и Дробњака⁷¹. Нејотоване облике налазимо још у староцрногорском⁷² а јотоване у говору Бјелопавлића⁷³.

2.1.4. Хабитул

1) Иако је забиљежен као карактеристика, прије свега, говора Муслимана⁷⁴ хабитуал, *би* + 2. лице сингулара *императива*, јавља се и на нашем подручју, у говору православних. Он је обиљежје приповједачких ситуација и у функцији је означавања радњи, догађаја, доживљаја који се у прошлости понављају:

Ќна би га нāма доведи, дстави, па онда врни. (Пб)

Он би нам свāке гѣдине донѣси... (БТ)

2.1.5. Перфекат

1) Обичан је облик перфекта са јекавским јотовањем: *нāпушћāла* (ШП), *жѣвљели* (ГТ, К), *пѣбљегло*, (Пб, ШП), *прежѣвљела* (Пб), *жѣвљели* (К, ШП), *нāвљели* (нашили), *пѣбљегла* (ШП), *пѣбљегли* (ШП), *жѣвљело* (Пб, ШП), *мржљела* (Пб), *ѡмљела* (умјела) (ШП), *сāмљели* (Пб), *ћѣрали* (Пб), *шћѣла* (С), *с'ѣћела* (ГД).

⁷⁰ Јахић, *о. с.*, 178. („... муслимански говори у сјеверном дијелу углавном знају за овај имперфекат“.)

⁷¹ Вуковић, *о. с.*, 71.

⁷² Пешикан, *о. с.*, 177.

⁷³ Ћупић, *о. с.*, 177.

⁷⁴ „Овакав облик не биљежимо у говору Срба, мада, наравно, није искључено да се он код њих јави под утицајем сјеверних муслиманских ијешт. иб. говора, или западнијих или сјевернијих шћакавских говора“. Јахић (*о. с.*, 179).

2) У мијешаним говорима као и у централним превладавају облици у мушком роду на -ō, тј. асимилација *ao* у корист *ō*: *ишō* (С', ШП), *рѣкō* (О, ШП), *чѣкō* (С'), *мōгō* (РТ), *нѣстō* (С'), *б̑ацō* (Пб), *пōдигō* (ГД), *протисō* (ГД), *ѹзō* (Пб), *з̑аклō* (Иб), *имō* (ГТ), *д̑авō* (ГТ), *вл̑адō* (Пб), *òпрō* (ГТ), *л̑ајō* (К), *псōвō* (К), *ѹшō* (Пб), *д̑òшō* (Иб), *написō* (ШИ), *рѣкō*, *м̑орō* (ГД).

3) Ријетка су сажимања код неких глагола ако је први вокал акцентован: *к̑ао*, *д̑ао*, али се срећу и асимиловани облици: *к̑рō* (*крао*) (С') и *д̑о* (*дао*)(О).

Радни глаголски придјев у којем имамо *-ио* на крају, у говорима је *-ијо*: *б̑ијо*, *сагр̑адијо* (Пб), *н̑осијō* (Пб), *р̑адијо* (ГТ), *ѹбијо*(Пб).

Јављају се облици као и у стандардном језику: *ѹзео* (ГТ), *им̑ао* (Пб).

Од глагола *јѣсти* перфекат је: *и̑о* (БТ), *на̑ијо* (О).

У прелазним говорима срећемо облике на – *ā* који су карактеристика зетских говора:

к̑аз̑ā (К), *р̑ѣк̑ā* (К), који су карактеристика зетских говора, али и говора Никшића и околине⁷⁵.

3) Карактеристична је у причању нека врста „неутралног” перфекта, за сва лица: *гр̑инуло*, *а̑кнуло*, *нав̑алило*. Примијетно је се да је опсег употребе ових глагола, у извјесном смислу, семантички ограничен.

2.1.6. Аорист

1) Иако се облик 3. лица плурала *би̑ше* сматра појавом зетских говора широко прелази њихове границе, што може значити да је одатле раширена, али се исто тако може сматрати и самониклом цртом сваког говора.

Облици помоћног глагола у аористу су:

би̑/би̑к, *би̑/би̑*, *би̑смо/би̑ би̑сте/би̑*, *би̑ше/би̑*.

2) Обичан је аорист од несвршених глагола:

Си̑ђесмо једно д̑ва сата, *Чуд̑ише се м̑ојој в̑љешти̑ни и б̑арата̑њу òруж̑ем*. Од глагола *си̑дјети* чести су и јотовани облици: *с'ѣде* (ГД), *с'ѣдох* (БТ). 3) Имамо двојак облик аориста у примјерима:

⁷⁵ „Места ближе околине Никшића (села никшићког поља и жупе) та два вокала сажимају обично у дуго *ā*: ... ж̑ā... На целом осталом терену овог говора (у Грахову, Бањанима; Рудинама, Голији и др.) сажимање горњих вокала је у *ō*: ж̑ō ...” (Вушовић, о. с., 13).

донијек (донѐсок), смљѐдок (смљѐдијак), у одричном облику нѐ смједок и нѐ смљек, умљедок (умједок) и умље разумједок (разумљедок) и разумљек.

Од глагола видјети обично је: *вићок- вићосмо-вићосте; вићек, вићесмо, вићесте*. Од глагола *дати, знати, стати, устати, позна-ти* обичнији су много дужи облици: *дадок (дак), знадок (знак), стадок (стак), устадок (устак), познадок (познак)*.

3) Обични су јотовани облици: *побљегок, побљеже...* (ШП). Може се чути и облик *посла (де)* (П).

4) Срећу се и паралелне форме: *вићек/вићок, вићез/вићог*.

2.1.7. Инфинитив

1) У јужним говорима Црне Горе постоји искључиво облик инфинитива без финалног и⁷⁶.

У говору Пиве и Дробњака⁷⁷ среће се двојак облик инфинитива, с крајњим и, и без њега, а крњи инфинитив риједак је у дробњачком говору: *пограбити, пожњети, с'ести, доћи*. У говору Потарја среће се инфинитив без финалног -и: *наћ ((ГТ), сврнут (ШП)*. Видно је да се облик инфинитива без -и употребљава и у централним областима и мијешаним говорима Потарја, додуше много рјеђе него у прелазним.⁷⁸

У мијешаним говорима присутан је, због редукције вокала, облик *касти (казати)(Вр)*.

2) У говору Потарја срећемо облике *дѐрати⁷⁹, дрѐјети, ждѐрати: ждрѐјети*, али: *стријети*. Сложени глаголи су: *задријети, поддријети, прѐждријети, прѐстријети*.

Срећемо облике: *трѐти-тријети*.

Поред *приѐнути* чује се и *пријѐнути*, што је аналогија према глаголима са рефлексом дугог „јат“.

Глаголи изведени од *идти* и *лѐзти* у међусобном су суплетивном односу.

Од глагола *ићи* праве се сви облици и сви сложени глаголи: *ући, наићи: уљећи и наљећи*.

⁷⁶ Пешикан, *Староцрногорски...*; 19; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89.

⁷⁷ Вуковић, *о. с.*, 72.

⁷⁸ Пижурица (*о. с.*, 235) констатује да „типични представници врло ријетко употребљавају пуни облик инфинитива“.

⁷⁹ *Исто*, 73.

У централним говорима овог подручја не употребљавају се облици *òдити*⁸⁰. Итеративни глаголи гласе: *òдати*, *изнаòдити*, и *изна̀лазити*.

У прелазним говорима срећемо облик *òдити* и *од̀ити* (К, ХГ)
3) Колебање *-иват/-ијеват* имамо у *поч̀ивати/почиј́евати*, са углавном диференцијалним значењем: значење глагола *почивати* односи се на покојника, и глагол више није итеративан: *Нè може м̀ирно почи́вати ни у зèмљи*, а значење глагола *почиј́евати* је одмарати се, с времена на вријеме.

Нè можемо св̀аки ч̀ас почи́евати.

Биљежимо и облике:

наруч̀ивати, *смр̀кавати*, *сруч̀ивати*, *разваљ̀ивати*, *запис̀ивати*, *каж̀ивати* (и *каз̀ивати*), али *наљ́евати*: *нали́вати*.

4) Чува се разлика између презентске и инфинитивне основе глагола на и//је (>ê):

врédјети: *врéd̀им*, *т̀рпљети*: *т̀рп̀им*, *си́ђети*, *прес̀иђети* (3), али и: *прес`еђети* (БТ): *с`ед̀им*, *смр̀дјети*: *смр̀д̀им*, *уч̀инити*: *уч̀ињети*, *нач̀ињети*, *поч̀ињети*, *прич̀ињети*, *зауч̀инити* и *зауч̀ињети*.

2. 1. 8. Партиципи

1) Глаголски прилог прошли се у већини говора изгубио. Ово су констатовали: Вуковић⁸¹, Ружичић⁸², Ћупић⁸³, Пешикан⁸⁴, а Вушовић⁸⁵ га и не помиње.

Овдје се он чује једино у окамењеном изразу: *њèму р̀екавши или њèму р̀екуши*. У Пиви и Дробњаку је: *њèму р̀ек̀ав*.

Овај облик замијењен је перифрастичном конструкцијом пошто + перфекат: *Пòшто сам в̀идио т̀е ј̀аде, ј̀а од̀ма н̀атраг*.

2) Глаголски прилог садашњи твори се као и у стандардном језику додавањем на 3. лице плурала наставка *-ћи*:

трéсући, *прéдући*, *к̀унући*, *к̀ујући*, *б̀ачајући*, *вр̀искајући*, *нòсећи*, *вр̀иштећи*, итд. Чује се: *плèтијући*, *в̀икајући*, *ск̀акајући*.⁸⁶

⁸⁰ Пешикан, о. с., 167.

⁸¹ Вуковић, о. с., 73.

⁸² Ружичић, о. с., 170.

⁸³ Ћупић, о. с., 97.

⁸⁴ Пешикан, о. с., 178.

⁸⁵ Вушовић, о. с., 60.

⁸⁶ Пешикан (236) констатује високу фреквенцију (иако ограничену синтаксичку позицију) због тога што завршетак *-јући* фуигира као морфолошко обиљежје прилога: *в̀икајући*, *пл̀акајући*.

3) У трпном глаголском придјеву испред наставка за основу код неких глагола имамо јотован сугласник:

донешен, пренешен, грѝжен, истрешен, растрешен, замужен, мѝжена (и мѝзена), али везен (вѝсти). Трпни гл. придјев од глагола *биѝти* (тући) гласи:

бјен и бљен, убјен и уљен, прѝбјен, збјен, рзбјен, али *добивен.* Сложени глаголи од глагола *виѝти* имају обично:

завит, рзвит, пѝвит. Од глагола *криѝти* трпни придјев је: *кривен, сакривен, покривен.*

Од глагола *лиѝти*: *ливен;* али сложени облици:

сальевен/саливен/салит; наљевен/наливен/налит; разљевен/разливен/разлит.

Од глагола *пиѝти* и сложеним с њим овај облик гласи: *пѝпит и попијен.* Од глагола *тријети* не чује се партицип од простог глагола, а од сложених: *утрт, сатрт, пѝтрт.*

4) Радни глаголски придјев има стандардне наставке: *виѝдио (виђела, виђело), сиѝдио, срѝдио се.*

Од глагола *јести* радни придјев је: *ијо, изијо, прѝијо: јѝо, из'ео, прѝејео.*

Од глагола *поблијѝјети*: *поблијѝјео, поблијѝдио.*

2.2. Сложени глаголски облици

2.2.1. Плусквामнерфекат

Употребљава се од глагола свршеног вида:

Били смо начинѝели кућу кад се она довѝла. Ријетка је употреба од глагола свршеног вида.

У говору Пиве и Дробњака⁸⁷ присутни су само облици с глаголима свршеног вида. У староцрногорским се јавља и од свршених и од несвршених, а према наведеним примјерима могло би се закључити да се не јавља ни у говору Бјелопавлића⁸⁸.

2.2.2. Футур I

Футур I од глагола чији је инфинитив на -ћи губи ово -ћи испред облика помоћног глагола:

пѝбјећу, ѝстрићу, иѝ'ећу, дѝћу, рѝћу (рѝћи ћу).

⁸⁷ Вуковић, о. с., 61.

⁸⁸ Ћупић, Бјелопавлићи, 99.

2.2.3. Футур 2

У функцији футура 2. глагола несвршеног вида употребљава се често облик презента несвршених глагола са префиксом -уз. Овим презентом свршено-продужног вида обиловао је Вуков језик:

узрадиши, уступиши, устражи, ускоси.

2.2.4. Потенцијал

Јављају се двојаки облици потенцијала:

ни́то бик/ни́то би, ни́тали бисмо/ни́тали би, ни́тали бисте/ни́тали би, ни́тали бише/ни́тали би.

Забилежили смо и кондиционал у модалној служби:

Био би све учинио, да сам могао. Честа је употреба потенцијала за прошлост: *бијо доћи, не бијо лагати.*

3. НЕПРОМЈЕНЉИВЕ РИЈЕЧИ

3.1. Прилози

Прилози су фреквентна категорија, што је разумљиво с обзиром на услове и начин живота који се изражавају говором.

1) Прилози за мјесто:

*ћѣ (Пб), ђе гѡд и ђе гѡј, свѹкуда (Пб), ђе кѡ и (Пб), ђе бѣло, вѡ-
ђе, вѡј (Вр), вѡђе (С'), нѡђе, нѡј, тѹ, тѹј, ѡнђе, нѡнђе, нѣђе, ниѣђе, иѣђе,
свѹј, свѹђе, ѡтлен (З) (С',Пб, БТ, ГД), ѡвђе (С'), ниѣђе (ГД), ѡтле
(С'), ѡђе (РТ), ѡвђе (РТ), ѡвђе (РТ), нѣђе (О), вѡђе (О, ШП, З, О),
нѡј (ЗиО), ђе (З), нѡј (ондје)(РТ), вѡђека (ШП), ѡнђека (ШП), пѡтље
(ШП), дѡсле (досад) (ШП), ѡселе (ШП), ѡкле (ШП), ѡзго (ШП),
свѹкуд (ШП), ѡдовуд (К), ѡдѡзгѡр (К), ѡдовле (Пб), тѹнак (Пб), ѡдо-
вле (Пб), ѡзгѡр (Пб), нѡј (Пб), вѡђе (Пб), вѡђека (Пб).*

2) Прилози за пут и простирање:

овѹдие (н), онѹдие (н), тѹдије (н), кѹдије (н), вѹда, тѹда, нѹда.

3) Прилози за правац:

*кѹд, кѹј, кѹјгод, свѹкуд, кѹјбѣло, нѣкуд, никуд, икуј, ѡномо, тѡмо,
вѡмо.*

4) Прилози за потицање:

*ѡдѡвде, ѡдѡвле, ѡдѡнле, ѡкле, ѡткуд, ѡткуј, ниѡткуд (а), ѡднекуд,
ѡкле бѣло, ѡкле гѡј, ѡвдуд, ѡндуд.*

Прилози за циљ:

дòвле, дòкле, нидокле, дòнекле, нидокле, дòклѐ бѝло, дòклѐгој (гођ).

5) Прилози за вријеме:

сăд, кăд, нѝкад, ѝкад, дбсад, јѹче (н), с'утрѐдан, нòтњо, тăде, пòшље, пòтље, пòсле (РТ), пòслије (РТ), ономадне, онòвечери, лăни, онòмлăни, (за)дòвијек, днѐви-нòђи, вăзди (вăзда)(З), òндăр (О), вăзди (вăзда, увијек)(С'), òприѐ (РТ), пријед (К), òткò (од како), (Пб), òндарке (Пб).

6) Прилози за начин:

кăко, вăко, нăко, тăко, нѝкăко, нѐкăко, свăкăко, кăко гој, кăкò бѝло, ѝкако, како му дрăго; лѝше, трѹпачке, жмѹрке, пљѐшке, побаячке, пòпречке, нăпачке, зàтрке, и (з) зàгона, дрѹгше (друкче), другачије (С'), òпријек (ШП), сѝгур (сигурно)(ШП), благòш (К), гол-òручке (Пб).

7) Прилошки изрази који су изгубили посебно значење ријечи и који се осјећају као сложенице:

акòбòгда, будибòкснама, штонòријеч, ùдòбрѝчас (удобрѝчас), ùзочѐс, ћердòтле, бржѐбоље, наштѐсрца.

9) У говорима ближе босанским могу се чути и прилошке ријечи бѝли и бѐзбѝли (*брѐзбѝли*).

Имамо и неколико придјева на -ли прилошког карактера, који су турског поријекла: *батљи, игбали, аирли* и ријечи у којима је овај ту-ђи наставак „накалемљен” на домаћи коријен ријечи:

зòрли, трошкăли, обрăзли.

Од правих придјева одваја их непромјенљивост, али у компаративу постају промјенљиви у правом својству придјева:

Нѐма трошкăлијег љúди òд њѝх.

3. 2. Везнци

кò (С',ШП), кă (као)(ШП), кă (К).

Облик *кă* карактеристичан је и за говоре који не припадају пре-лазном типу.

3. 3. Рјечце

рѐко (узречица), (К, РТ), *јòк (не)(Пб)*, *бòна, бòлăн (Пб), бòкте (ШП)* (рјечца настала срашћивањем именице *Бог* и замјенице *те*, којом се обично изражава чуђење).

3.4. Предлози

Уобичајена је форма: *прō* (*преко*) (ШП, ЂТ, РТ).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. Именица мушког рода *пџао* има скоро доследно *џ*: *пџџџ* (РТ, ШП) и у прелазним говорима у којима се у радном придјеву и поредбеном везнику јавља *-ā* (*каџā, ка̄*).

2. Присутна су колебања у вокативу једног броја женских личних имена и надимака *Мико/Мике, Драге* (К) у прелазним говорима. Ова црта указује на утицај говора зетскога типа.

3. У централним областима Потарја и оним који се мијешају са босанским не долази до синкретизма плуралских облика генитива и локатива. Вуковић билежи облике *пџ куџā, пџ селā*, али их сматра новијим и унесеним из зетских говора. Ове облике срећемо и у прелазним говорима: *по каџфанā* (К).

4. Облик *ве* срећемо и у централним говорима: *ве (мџлим ве)(С')*, *џбио ве Бџг* (ЂТ).

5. Облике *ве* и *ни* срећемо у прелазним говорима. У прелазним говорима срећемо и облик *џас* (К) у акузативу једине.

6. Енклитички облици генитива и акузатива замјеница трећег лица *хи, хин* карактеристични су за говор Муслимана у Левер Тари: *џмā хи, џто хи, нџби хџм* (ЛТ).

7. У прелазним говорима срећемо облик *џдити* и *џџити* (К, ХГ). У централним говорима овог подручја не употребљавају се облици *џдити*⁸⁹. Итеративни глаголи гласе: *џдати, изнаџдити, и изнаџазити*.

8. Чује се облик *џџи*, али у централним областима наших говора превладава облик императива *џџи*. Облик *џџи* налазимо у тзв. прелазним говорима под утицајем зетских говора. Међутим, и у централним областима имамо облике *џџи, џџите*.

У јужним говорима Црне Горе постоји искључиво облик инфинитива без финалног *и*⁹⁰. У говору Пиве и Дробњака⁹¹ среће се двојак облик инфинитива, с крајњим *и*, и без њега, а крњи инфинитив риједак је у дробњачком говору: *пџграбити, пџжњети, с'џсти, џџи*. У говору Потарја среће се инфинитив без финалног *и*: *наџ*

⁸⁹ Пешикан, *о. с.*, 167.

⁹⁰ Пешикан, *Староцрногорски...*; 19; Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89.

⁹¹ Вуковић, *о. с.*, 72.

(РТ), *сврнут* (ШП). Видно је да се облик инфинитива без *-и* употребљава и у централним областима и мијешаним говорима Потарја, додуше много рјеђе него у прелазним.

У мијешаним говорима присутан је, због редукције вокала, облик *касти*.

9. Иако је забиљежен као карактеристика, прије свега, говора Муслимана⁹³ хабитуал би + 2. лице сингулара императива, јавља се и на нашем подручју, у говору православних. Он је обиљежје приповједачких ситуација и у функцији је означавања радњи, догађаја и доживљаја који се у прошлости понављају.

Драга БОЈОВИЧ

ПЕКАТОРЫ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ГОВОРАХ ПОТАРЬЯ

Резюме

Предметом нашего анализа были говоры, центральной территории, и говоры в которых перекрещиваются архаичные и прогрессивные черты (говоры северной и юговосточной Черногории) и говоры, традиционно определяемые как разновидности одного и того же диалекта (так называемые „боснийский язык” и „черногорский язык”).

На основании данного предварительного следования, особенно в говорах *смешанного типа* и *переходных говорах*, оказывается, что совокупность иекавских говоров представляет собой, в связи и с морфологической системой, единую систему, в структурном и генетическом отношении, состоящую из ряда микросистем. Хотя эти микросистемы еще полностью не описаны в сербской диалектологии, с уверенностью можно сказать, что они пересекают административные границы и барьеры, связанные с полицентричностью литературной нормы сербского языка.

Драган Караџић, *Привилегована градња*, 50 x 65, комбин. техника, 2007.